

Hannah Arendt: Munka, előállítás, cselekvés (in: Fogódzó nélkül, 190. skk.)

☞ Munka

Az ember élőlény, a Föld összes élőlénye között az egyik, biológiai sajátosságokkal, amelyek elhelyezhetők az élőlények biológiai rendszerében, és az ember nevű alrendszer lényegi jegyeit képezik (központi idegrendszer felépítése, felegyenesedett járás stb.). Továbbá valamennyi organizmushoz hasonlóan olyan egyéni megkülönböztető jegyekkel rendelkezik, amelyek mindegyiküket egyedi létezővé teszi. Ám az már kizárólagosan emberi sajátosság, hogy egyedül ő tudja *kinyilvánítani* ezt az egyediséget és másságát, csak ő képes arra, hogy megkülönböztesse önmagát *mint* önmagát, és *önmagát* mint individuumot fejezze ki, és ne csupán valami biológiai állapotát, mint amilyen a szomszomság, éhség, félelem stb. Az állatok a biológiai funkcióikat, testi-pszichés állapotukat fejezik ki, de önmagukat mint individuumokat nem.

„A másság és különbözőség az ember esetében egyediséggé lesz, és mikor szóval és tettel a hozzá hasonlók társaságába lép, pontosan az egyediségét illeszti be. Ezt a beillesztést nem a szükség kényszeríti ki, mint a munkát, és nem az igények és vágyak sarkallják, mint az alkotást. Teljes egészében feltétlen: a készítés a kezdetből ered, ami születésünkkel jelenik meg a világban, amire úgy reagálunk, hogy saját erőnkől merítve elkezdünk valami újat. Cselekedni a legáltalánosabb értelemben, amint arra a görög *archein* kifejezés utal, azt jelenti, hogy kezdeményezni, elkezdeni, valamint a latin *agere* eredeti jelentésének megfelelően: mozgásba hozni.” (i.m., 188-9)

A cselekvéssel önmagát fejezi ki a cselekvő. Dante így fogalmaz:

„Mert a cselekvő különösen arra törekszik minden cselekedetében ..., hogy feltárja önmaga arcát; és ezért van, hogy minden cselekvő gyönyörűségét leli a cselekvésben. Mivel minden, ami létezik, kívánja a létét, a cselekvésben pedig a cselekvő léte valamiképpen kiteljesedik, ebből szükségképpen gyönyörűség támad ... Csakis olyan dolgot cselekszik tehát, ami láthatóvá teszi azt, ami benne rejtezik.” (i.m. 189-90)

A cselekvés tehát egyszerre *archaikus* és *an-archaikus*, azaz anarchikus: a cselekvés önmegvalósítás közben nyert önmegismerés, és cselekvés nélkül nem ismernénk meg önmagunkat. Mert bár Arendt szerint a cselekvés archaikus, az én-ből, az én akaratából veszi kezdetét — egyébként merőben testi-lelki működés, puszta biofizikai funkcionálás lenne —, ám a cselekvő a cselekvés előtt nem ismeri önmagát, cselekvő énjét, hanem csak a cselekvés közben megvalósulva nyer tudást önmagáról, ezért a cselekvés ténylegesen anarchikus, azaz nincs világos szubjektuma, vezérlő alánya.

[☞ EgerEtikaSorsa] Pilinszky:

Megtesszük, amit nem teszünk meg,
és nem tesszük meg, amit megteszünk.
Valahol rettenetes csönd van.
Effelé gravitálunk.

Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.

Merénylet

Hommage à Isaac Newton

A Dante-idézethez a következőket fűzi hozzá Arendt:

„Kétségtelen, hogy a 'ki' ilyen feltárulkozása önmagunk előtt éppúgy rejtve marad, mint a görög vallás *daimónja*, amely végigkísér bennünket egész életünk során, és mivel mindig a hátunk mögül tekint előre, csak azok számára válik láthatóvá, akik szembe találják vele magukat. Ám annak ellenére, hogy nem vagyunk tudatában, a cselekvés nagyon is személyes. A cselekvés név nélkül, a hozzá tapadó 'ki' hiányában nem bír jelentéssel, miközben egy műalkotás megőrzi jelentőségét, akár ismerjük a mestere nevét, akár nem.” (i.m., 190)

A cselekvés szerzőségének fontosságát mutatják az „Ismeretlen katona” emlékművek:

„Ezek éppen azt bizonyítják, szükségét érezzük annak, hogy találjunk 'valakit' ..., aki tanúságot tesz négy év tömegmészárlásáról. Nem tudjuk megnyugvással fogadni a brutális tény, hogy a háború voltaképpen ágense a Senki — és ezért emelünk emlékműveket az 'ismeretlenek'...” (i.m., 190)

Ám hiába érzünk állandó késztetést a cselekvésre, és hiába érezzük fontosnak a szerzőséget, ha egyszer az ismeretlenség homálya borítja a cselekvés minden mozzanatát az azonosíthatatlan szerzőjétől kezdve, kiszámíthatatlan lefolyásán át az előre nem látható végső kimenetelig. A végeredmény ismeretlenségét az okozza, hogy cselekvésünk egy már fennálló és a cselekvés közben is változó közegbe, az emberi közösségbe csapódik bele, vagy szelídebben fogalmazva, abba érkezik. Ennek a közegnek az összetettsége, kivált szereplőinek szabad szubjektivitása folytán a cselekvő nem láthatja előre tette eredményét, de még kivitelezésének konkrét folyamatát sem. Az eredmény megtervezésének gyakorlati nehézségét a fogadó emberi közösség bonyolultsága és összetettsége okozza. Ennél is súlyosabb azonban az elvi akadály: mivel a közösséget szabad szubjektumok alkotják, ezért az ő reakciójuk elvileg sem látható előre, hiszen csak akkor mutatkozik meg, amikor a cselekvés elérte és válaszra készítette őket. A szabad válasz soha nem számítható ki előre. Ezért a cselekvés már a végrehajtás folyamatában ismeretlen akadályokba ütközve, és mintegy szétszóródva a sok különböző és váratlan reakció, válasz következtében, az eredeti szándékhoz képest sokszor széttöredezik. Ha a megvalósítás zárt folyamat, belső algoritmus szerinti lefutása lenne, akkor nem lenne tekintettel a környezetére, hanem majd csak realizálódásával hozna létre környezetet mint megvalósulásának eredményét. Csakhogy a közösséget alkotó *szabad* aktorok szabad és kiszámíthatatlan reakciójának erőterében nem tekinthető olyan egyenes vonalú cselekvésnek, ami minden mozzanatában a szerző akarata szerint valósul, hanem más akaratokkal ütközik, azokon változik, és valósulása közben olyan reális-tényleges valóságra tesz szert, amit szerzője esetleg nem is akart. Ilyenformán a cselekvés *történetté* alakul és *történeteket* indít el. Nem egyetlen aktus tehát, hanem előre nem látható esemény-összefüggés, azaz *történet*, ami a cselekvő által előre nem látott eseményláncolatokat, új, egyedi *történeteket* kelt, és azokból *szövődő történelemmé* terebélyesedik.

Példával megvilágítva: a házasság nem azonos a házasság megkötésének szerződéses aktusával, az csupán a házasság mint cselekvés-egész alapító — és ennyiben abszolút különleges — mozzanata, de maga az egészsleges cselekvés — a házasság mint olyan — évekig, esetleg egy egész életen át tart, és minden nap tenni kell és meg kell tenni, és csak az élet végén mutatkozik meg az eredménye: a *házasság*. Az ember leküzdhetetlen kontingenciája érvényesül abban, hogy cselekvései időben szétterülnek, mégpedig nem egy eleve adott program lefutásának módján, hanem az egzisztenciális idő értelmében: az egyszer elindított tett a cselekvő állandó készenlétét és alkalmazkodását igényli a tett történeti kibontakozása során. Így a tett történetisége megfosztja a cselekvőt az önhatalmú és szuverén szerző státuszától, és sokkal inkább a tett kibontakozásának, végrehajtásának során fellépő történések veszik igénybe a cselekvőt. A szerző csak elkezdi a regényt, de idővel a regény írja önmagát és hozza létre „szerzőjét”. Az egzisztenciális idő abban különbözik a fizikai folyamatok idejétől, hogy az utóbbiak esetében eleve adva van egy kész szubjektum (a természeti egyed, a számítógép program), ami az időben csupán realizálódik (lefut a biológiai vagy számítógépes program), addig az egzisztenciális időnek nincs előzetes szubjektuma, hanem az alany az időben, azaz események sorozatában születik meg. Az ember életében minden nap új kezdet lehetősége, és nem egyszerűen az előzmények mechanikus folytatódása (legfőleg az alany által akart folytatása). (Ebben áll a vallási értelemben vett *megtérés* lehetősége: ennek nyomán megváltozik a személy beállítottsága, hangoltsága, diszpozíciója, de identitása ugyanaz marad.)

Legmélyebb értelemben ez az ember *történetisége*: számára előre nem látható cselekvés-és hatásrendszerben tükröződve-visszaverődve, törékenyen és töréseket okozva — azaz

történelmi folyamatban — ismeri és valósítja meg önmagát, illetve valósul meg. E történetiség folytán az emberi önismeret és önmegvalósítás soha nem teljesen az ember saját műve-törekvése, hanem kívülről érkező törések-megtöretések sora — sors. De vajon van-e szerzője e történetnek? A „Sors” a szerző? Isten? — Hannah Arendt (†1975):

„Ahol emberek élnek együtt, mindig megtaláljuk az emberi kapcsolatok hálózatát, amely megszámlálhatatlan egyén — akár élő, akár holt személy — tetteiből és szavaiból szövődik. Minden tett és minden új kezdet egy már létező hálózathoz kapcsolódik, amelyben valamilyen módon egy új folyamat elindítója lesz, és más folyamatokra lesz hatással, akár olyanokra is, amelyekkel a cselekvő közvetlenül nem érintkezett. Éppen ez az ellentétes szándékokkal és elhatározásokkal átszőtt, már létező emberi kapcsolatháló az oka annak, hogy a cselekvés jóformán sohasem éri el a célját. Ugyancsak ez a közeg és az őt kísérő kiszámíthatatlanság ad magyarázatot arra, hogy miért alkot a cselekvés mindig, akarva-akaratlanul is történeteket, ahogyan az előállítás létrehozza a kézzelfogható dolgokat. ... Bár többet mesélnék alanyukról, a történet 'hőséről', mint amit az emberi kéz bármely alkotása valaha is elárulhat létrehozójáról, valójában azonban mégsem nevezhetők alkotásnak. Noha mindenki maga kezdi el a történetét, legalábbis a saját életét, senki sem szerzője vagy rendezője e történetnek. Végül mégis ezekben a történetekben mutatkozik meg az emberi élet valódi értelme. ... A valós történetnek, amin egész életünk során munkálkodunk, nincs sem látható, sem láthatatlan szerzője, mivel e történet maga nem *megalkotott*.” (i.m., 190-1)

Mi következik ebből a cselekvőnek a cselekvés eredményeképpen nyert önismeretére és önmegvalósításának esélyére, hitelességére, eredményességére nézve?

„A szerző hiánya felel azért, hogy a szigorú értelemben vett emberi ügyek rendkívül törekenyek és bizonytalanok. Mivel mindig a kapcsolatok hálójába bonyolódva cselekszünk, minden egyes tett eredménye határtalan, azaz egyetlen cselekvés sem csupán reakciót vált ki, hanem egész láncreakciót indít el, és minden folyamat kiszámíthatatlan új folyamatokat gerjeszt. E határtalanság ellen semmit nem tehetünk, nem orvosolhatjuk sem olyan módon, hogy megszabott, átlátható keretek vagy viszonyok közé szorítjuk a cselekvést, sem pedig úgy, hogy minden kapcsolódó anyagot egy hatalmas számítógépbe táplálunk. Még a legkorlátozottabb keretek között végrehajtott legapróbb tett is magában hordozza e határtalanság és kiszámíthatatlanság csíráját; néha egyetlen tett, egyetlen gesztus vagy szó is elég ahhoz, hogy az egész helyzet megváltozzon. Az előállítással szemben a cselekvésre valóban igaz, hogy sohasem tudhatjuk, éppen mit is teszünk.” (i.m., 191-2)

Vö. „...a személyiség olyan módon jut kifejezésre minden cselekvésben, mint egyetlen más tevékenységben sem. [Ugyanakkor, ha] valamit elkezdünk, szálainkat kapcsolatok hálójába szőjük. Hogy mi lesz belőle, azt sohasem tudjuk. Mindannyiunknak azt kell mondanunk: 'Uram, bocsásd meg nekik, amit tesznek, mert nem tudják, mit cselekszenek.' Ez valamennyi cselekedetre érvényes. Egyszerűen azért, mert nem lehet a következményeket előre látni. Ez a kockázat. És azt mondanám, hogy a kockázat csak akkor vállalható, ha létezik az emberek egymás iránti bizalma. Tehát egy — nehezen megfogható, de mégis alapvető — bizalom minden ember embersége iránt. Másként nem lehetséges. (i.m., 42)

Ha nem a cselekvő a valódi és egyetlen szerző, akkor milyen viszonyban áll cselekvésével, elsősorban annak eredményével?

„...az emberi ügyek törekenységével és bizonytalanságával éles ellentétben áll az emberi cselekvés egy másik sajátossága, amely sokkal veszélyesebbnek tűnik, sem hogy elfogadjuk. Egyszerűen arról van szó, hogy bár nem tudjuk, mit is teszünk, amikor cselekszünk, ami egyszer megesett, azt semmiképpen sem tehetjük meg nem történtté. A cselekvés menete nem csupán kiszámíthatatlan, hanem visszafordíthatatlan is. A cselekvés visszavonhatatlansága, és az ennek kétségtelenül ellentmondó törekenység, ami az eredményeit jellemzi, együtt elviselhetetlenek lennének, ha a cselekvés nem szolgálna mégis valamiféle gyógymóddal a maga hatókörén belül.” (192)

Mi ez a gyógymód? A megbocsátás és az ígéret:

„A visszafordíthatatlanság okozta kényelmetlen helyzetből a megbocsátás képessége szabadíthat ki bennünket, a kiszámíthatatlanságot pedig az ígértétel és az ígért megtartásának képessége orvosolhatja. A két gyógy mód összefügg egymással: a megbocsátás a múlthoz kapcsolódik, és a tett érvénytelenítését szolgálja, miközben ígéretekkel kötelezve magunkat a biztonság szigeteit építjük a jövő bizonytalanságának óceánján, amelyek nélkül nemhogy tartós, de folyamatos emberi kapcsolatokat sem képzelhetnénk el. Ha nem nyertünk megbocsátást, és nem kaphatunk feloldozást tetteink következményei alól, akkor a cselekvésre való képességünk mondhatni egyetlen tette korlátozódná, melynek soha többé nem hevernének ki hatását; örökre a következmények foglyai maradnánk, akárcsak a bűvészinas, aki nem ismerte az ígét, amely megtöri a varázst. Ha nem kötelezne bennünket az ígért, sohasem tehetnénk szert olyan mértékű önazonosságra, és folytonosságra, mely megteremti a 'személyt', akiről egy történet egyáltalán elbeszélhető; mindannyian arra lennénk kárhóztatva, hogy tanácstalanul és céltalanul bolyongjunk magányos lelkünk sötétjében, a lélek hangulatváltozásai, ellentmondásai között és bizonytalanságainak csapdáiban vergődve. ... Ebből a szempontból a megbocsátás és az ígért egy olyan vezérlőrendszerhez hasonlatosak, mely magába az új és véget nem érő folyamatok elindításának képességébe épül be. (i.m., 192-3)

„Ha nem cselekednénk, ha nem lennénk képesek arra, hogy valami újat kezdjünk, s így kifejezésre juttassuk az új kezdetet, ami minden egyes emberi lény születésével napvilágot lát, akkor a születés és halál közé zárt emberi élet csakugyan kárhóztatra volna ítélve. Az elmúlásba rohanó élet könyörtelenül a romlás és a pusztulás felé hajt minden embert. Ám a cselekvés, legyen bármilyen bizonytalan is, örök figyelmeztetés az emberek számára, hogy a halált ugyan nem kerülhetik el, mégsem pusztán meghalni jöttek a világra, hanem azért, hogy elkezdjenek valami újat. *Initium ut esset homo creatus est* ('hogy legyen kezdet, teremtett az ember, aki előtt nem létezett senki'), mondja Ágoston. Az ember teremtésével a kezdet alapelve látott napvilágot, s ezt akár úgy is kifejezhetjük, hogy az ember teremtésével a szabadság alapelve jelent meg a világban.” (i.m., 193)

Az ígérthez. — Amikor megígérem, hogy megteszek valamit, akkor egy olyan valóságot tételezek, amelyben ez elvileg lehetséges, mert a valóság bizonyos mértékig kiszámítható abban az értelemben, hogy megbízható (az eddigi ismereteim alapján tehetek ilyen ígértet), és egyben tételezem azt a jövőbeni önmagammat, aki majd az ígértet meg fogja tartani, vagyis folytonosságot tételezek jelenlegi és jövőbeni önmagam között. Ezzel egyben önmagammat állítom! Az önmagam, a személy ugyanis minden változékonysága ellenére ontológiailag kontinuos, önazonos valóság, különben nincs (hiszen ha percenként más és másvalaki vagyok, akkor nem vagyok önmagam). Másrészt az ígért — mivel a valóságra vonatkozó minden ismeretem és a valóság megbízhatóságának feltételezése ellenére is bizonytalan, tehát meghiúsulhat —, valamiféle *előrenyúlás* egy olyan minőségibb valóságra, amelyben az ígértetek megvalósulhatnak, és *nyújtózkodás* egy olyan önmagam felé, aki kiáll ígértetei mellett, s ezzel hitelesnek bizonyul, vagyis azonos a jelenbeni és a jövőbeni önmaga, egyszóval: önmaga. — Összegezve: az ígértben van egy látens *ontológiai tételezés* (a valóság megbízható), ennek megfelelően egy látens *antropológiai-episztemológiai feltételezés* (képes vagyok megbízható ismereteket nyerni a valóságról és önmagamról, és ténylegesen kellő önismerettel rendelkezem), és egy *akarati aktus* (akarom az ígért betartását, és ehhez az akarathoz hűséges akarok maradni). Mindez minőségi eseményt rajzol ki: *az ígért minőségesemény*. — Az én dolgom csupán a megtartás akarása, és persze a megvalósítás megcselekvése. A tényleges eredmény már a valóságon múlik. Ennyiben az ígért tényleges sorsa egyben végességem megtapasztalása, ill. sorstapasztalat, a közben tanúsított kitartásom és hűségem viszont értékes öngyarápító vagy — ha hűtlen lettem ígértetemhez — önemésztő öntapasztalat.

